

Makale Künyesi (Araştırma): Uğurlu, S. B. (2021). Romani edebiyat dışı yargılamak: Üç Beş Kişi'nin Ferit Sakarya'sı üzerine polemikler. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 6 (1), 405-423.

<https://doi.org/10.32321/cutad.835626>

ROMANI EDEBİYAT DIŞI YARGILAMAK: ÜÇ BEŞ KİŞİ'NİN FERİT SAKARYA'SI ÜZERİNE POLEMİKLER¹

Seyit Battal UĞURLU²

ÖZET

Adalet Ağaoğlu'nun beşinci romanı *Üç Beş Kişi* (1984) taşra temasını sanayici bir iş adamı olan Ferit Sakarya'nın Eskişehir, Ankara ve İstanbul üçgenine yerleştirilen öyküsü üzerinden ele alır. Her biri sembolik anlamla yüklü bu üç kent arasındaki gerilim, kişiler arası örülen sosyo-politik ve sosyo-kültürel öyküler üzerinden bağlanır. Yazarın arayış serüveninden önemli bir dönüm noktası olan bu eserin farklı okumalara olanak sağlayan zengin anlam tabakaları ile örülü dünyası, bu makalenin ilgisinin dışında yer alır. Basımından hemen sonra, eserdeki alışıldık iş adamı profilinin çok üstünde zihinsel yetilerle donatılmış Ferit Sakarya karakteri üzerinden edebiyat dışı polemikler yapıldı. Ferit Sakarya, Türk romanındaki alışıldık iş adamı ya da paraya hükmeden gaddar, çıkarıcı, kültürist ve cahil adam şablonlarının dışında, kamu yararını kişisel çıkarlarının önüne koyma mücadelesi veren, bohem, şair ruhlu, çevreye duyarlı ve üst düzey bir okur olarak, romandaki hemen hemen tüm kişilerin bakışından çizilmiştir. Ağaoğlu'na ve kurgu karakterine karşı 'gerçeklik ihlali' gerekçesiyle ses yükseltenlerin itirazları, böyle bir iş adamının olamayacağı tezi üzerine kuruluydu. Ağaoğlu'nun gazete köşelerinde gördüğü, yeni ekonomi terimleriyle konuşan yurtdışı eğitilmiş iş adamını yerinde ve zamanında 'keşfetmiş olma düşüncesi, romani toplumsal ve politik kodlara ayarlı okumayı 'gerçeklik' olarak gören eleştirmen bakışıyla karşı karşıya gelir. Tanzimat'tan beri şekillenmiş ve tarihsel olarak teoriye gecikmiş eleştiri anlayışının edebi esere edebiyat dışından bakışında, öğretiler dünyasının değerler ölçeği öne çıkar. 1980'lerin ortasında yaşanan bu tartışma, okurun tarihsel olarak belirlenmiş zihin dünyası ile bir 'yenilik' peşindeki yazar zihninin çatışmasını örneklendirir. Bu makale, yazarın anılan

¹ Bu makale, 2003 yılında tamamlanan "Adalet Ağaoğlu'nun Hayatı, Roman ve Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinden genişletilerek üretilmiştir.

² Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Doç. Dr. seyitugurlu@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5814-8820>.

romanını bu karaktere odaklı olarak çözümlmeyi ve bu konuda çıkan tartışmaları değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Adalet Ağaoğlu, Üç Beş Kişi, karakter, polemik, edebî eleştiri, gerçeklik.

JUDGING THE NOVEL OUT OF LITERATURE: POLEMICS ON FERİT SAKARYA OF *CURFEW*

ABSTRACT

Adalet Ağaoğlu's fifth novel *Curfew* (1984) deals with the rural theme through the story of Ferit Sakarya, an industrialist businessman, placed in the triangle of Eskişehir, Ankara, and Istanbul. The tension between these three cities, each loaded with symbolic meaning, is connected through inter-personal socio-political, and socio-cultural stories. The world of this work, which is an important turning point in the quest of the author, is covered with rich layers of meanings that allow different readings, is outside the interest of this article. After its publication, non-literary polemics were made over Ferit Sakarya, main character of the novel, who was equipped with mental abilities far above the usual businessman profile in the work. Ferit Sakarya is drawn from the perspective of all people in the novel as a bohemian, poet-spirited, environmentally sensitive, and high-level reader who strives to put the public interest before his personal interests, apart from the templates of the businessman or the cruel, self-seeking, uncultured and ignorant man who dominates the money in the Turkish novel. The objections of those who raised their voices against Ağaoğlu and his fiction character on the grounds of "violation of reality" were based on the thesis that there could not be such a businessman. The idea of "discovering" the foreign-educated businessman who speaks in new economy terms, that Ağaoğlu sees in the newspaper columns, comes across with the critic's view of reading the novel adjusted to social and political codes as "reality". The scale of values of the world of teachings comes to the fore in the view of the literary work from a non-literary perspective of the understanding of criticism that has been shaped since the Tanzimat era and historically delayed to theory. This debate in the mid-1980s exemplifies the conflict between the reader's historically determined world of mind and the mind of the author in pursuit of an 'innovation'. This article aims to analyze the author's aforementioned novel with a focus on this character and to evaluate the discussions on this subject.

Keywords: Adalet Ağaoğlu, *Curfew*, character, polemic, literary criticism, reality.

GİRİŞ

Ağaoğlu'nun 1980 sonrası Türk romanına getirdiği bir “yenilik” (Aytaç, 1999, s. 84-85) olduğu öne sürülen *Üç Beş Kişi*'nin³ Ferit Sakarya'sı, alışılmadık kimlik ve kişiliği, tutum ve davranışları, dahası; Türk edebiyatında, yaşadığı döneme kadarki çizilen iş adamı profiline oldukça aykırı, konumunu adeta geçersizleştirecek denli memleket yararını önceleyen ekonomik görüşleriyle, eserin kendisinden çok daha ilgi uyandırmasıyla polemiklere davetiye çıkardı. Ferit, romanın hemen hemen belli başlı bütün kişilerinin bakışından hayranlık dolu sözlerle yansıtılır. Eleştirmenlerde de bir ilgi, belli bir kesimde ise infial uyandırdı. Köyü konu alan Türk romanının alışıldık ve yazarının dünya görüşüne angaje karton tiplerle pek bağdaşmayan Ferit Sakarya tipi roman kişilerinin devamı, belki daha sonra, 2000'li yıllarla birlikte, sinema endüstrisince ‘keşfedilir’, reyting pazarında dikkate değer bir cazibenin de odağı olur. Ağaoğlu, daha edebiyat ve sinemada yansımaları gözlenmemişken, Türkiye’de sahneye yeni çıkmaya başladığını belirttiği bu iş adamı profilini yerinde ve zamanında gözleyip romanına ‘armağan’ ettiğini ifade etmiştir. Köy romanı ve paralelinde Yeşilçam sinemasının ağa-feodal-zorba, aynı zamanda kültürsüz ve kurnaz adam klişesiyle zihinlere naksettiği iş adamı profili okur ve sinema izleyicisinin zihninde daha canlıyken, Ağaoğlu'nun bu ‘keşfi,’ kısırtıcı bir çıkışı ve bazı örneklerle de tekabül edebilirliği olan bir olguya işaret ediyordu. Kısırtılanların kızgınlığının, zaman zaman öfkeye evrilmesinin nedeni, Ağaoğlu'nun bu kişisini abartı düzeyinde niteliklerle donatmasına bağlanabilir. “Serde (...) iktisat öğrenimi görmüşlük” (Kalpakçıoğlu, 2002, s. 200) bulunan Fethi Naci, gerçeklikten uzak gördüğü Ferit Sakarya'nın, ekonomik görüşlerine, mal varlığına, ekonomi ile ilgili tutumlarına ‘gerçeklik ihlali’ adına öfkelenir. Ağaoğlu'nun yeni ‘icad’ına haset edildiğini söylemesini ise sadece kadınca bir hissiyatın yansımaları olarak okumak safdillik olur. Ferit Sakarya, zihinsel yetileri, düşünceleri ve becerileriyle Türk romanında benzersizdi, üstelik çelişik şekilde, kendisine kızanların roman kişisi iş adamı ile ilgili klişe birçok düşünce kalıbını yıkabilecek kadar yetiyle donatılmıştı.

Ağaoğlu, bu kişisini olandan çok fazla özellikle bezemişti: Ekonomi ve bilimden iyi anlayan, sol duyarlılığa sahip, zeki, girişken, bohem, romantik, insancıl, ince ruhlu, duyurgaları doğuya ve batıya açık, müzik zevki Vivaldi'den Dede Efendi'ye kadar çeşitlenen,

³ Bu makaledeki alıntılar eserin şu baskısından yapılmıştır: Adalet Ağaoğlu (1984). *Üç Beş Kişi*. İstanbul: Remzi Kitabevi. Ağaoğlu'ndan yapılan tüm alıntılarda özgün imlâ korunmuştur.

Yunus Emre'den Heine'ye kadar şiir kültürüne aşına, karizmatik, ava meraklı, defterlerinin arasında narın ve endemik çiçekler kurutan, vs. Türk romanında ekonomiye hükmedenlerde bu tür nitelikler pek alışıldık olmadığı gibi, bazı basmakalıp göstergelerle verilmesi bir zamanlar ideolojik tatmin için yeterli olabilmekteydi. Ferit, bu anlamda 'yeni', görülmedik bir roman kişisiydi ve Ağaoglu'nun bu eseri zamanında hak ettiği ilgiyi görmediği gibi, Ferit de ekonomiye hükmeden yeni bir yüz olarak gereğince ele alınmadı. Roman kişinin, edebiyat dışı gerekçelerle edebi bir tartışmanın odağında yer almasının, metnin değerlendirilmesine katkı sunması beklenemezdi. Tarihsel olarak metni metin dışı nitelik ölçütüne alışkın eleştiri yaklaşımının bir tür sapması olan bu durumun, verimli bir tartışmaya kapı aralamaktansa, polemige de evrilmesi kaçınılmazdı. Bu yazı, tam da bu noktada, anılan tartışmalara görünürlük kazandırmayı amaçlamaktadır.

1.1. Beklenen Adam

Karşısına çıkan aydın ve bilim adamlarını gölgesi altında bırakan Ferit Sakarya, daha romanda görünmeden, hemen herkesin gözünden 'beklenen kişi' konumuna getirilir. Eserin öne çıkan tüm kişileri, Ferit'in karizmatik kişiliği karşısında duygularını cömert bir hissedişle dışa vururlar. Romanın başlarında yeğeni Murat'ın, sevdiği kadınla yattığı için dayısına yönelen öfkesi, ironik de olsa övgüyle yüklüdür: "Kocaman beyinli, kocaman yürekli, kocaman çeneli dayımız" (s. 15). Murat'a göre Ferit Sakarya'nın "bilmediği yoktu(r)" (s. 53).

Romanın dört kadın kişisi, hayatındaki erkeği 'Ferit ölçeği'ne göre tartar ve cömertçe harcar. Diğerleri ise, bir kısmı duygusal etkilenme dahil olmak üzere, Ferit'te etkileyici bir tarafı gözler önüne serer.

Hayatının 'zirve' anını ilk ve son kez Ferit'in 'erkek'liğine borçlu pavyon şarkıcısı Selmin, şirret bir ses tonuyla, 'uzatmalı sevgili'si Murat'a, dayısı üzerinden çıkışı: "Ulan, ben erkek diye Ferit dayına derim be!" (s. 73). Selmin'in şahlanan sesinden Murat'ı erkeklikte sınıfta bıraktıran, Ferit'in yakasına yeni bir yıldız ekleyen bu bakış, eserin ahlaki krizle yüklü bir anından sonradır. Bohem kişiliğini zirvede gösteren bu sahnede, Ferit, yeğeni Murat'ın sevgilisi Selmin'i elinden almış, otel odasındaki yatağında bir tomar parayla bırakıp ayrılmıştır.

Türkân Hanım'ın kardeşi Ferit'i rahmetli eşinden üstün bulduğu, anlatıcı tarafından belirtilir: "Erkek kardeşi Ferit Sakarya, atılımda, girişimde kocasından üstündür" (s. 70).

İşçi sınıfını temsilen Kardelen, Ağaoğlu'nun romanında umut yüklenen bir kişidir. Türkân Hanım gibi, Kardelen de kocasını, Ferit'in üstün nitelikleriyle karşılaştırarak, 'eksik' görür.

Ferit, 'kurtarıcısı' ve patronu olduğu yeğeni Kısmet'in hayranlığını fazlasıyla hak etmiştir: "Ama Ferit Sakarya başkadır işte. Orhan'dan yüz kat varlıklı, ondan yüz kat daha iyi okumuş. Ondaki kalenderlik, ondaki neşe, ondaki doğallık... Ne yalan söyleyeyim, babam bile kırk yıllık dostuyla, onun sokaktaki adamla olduğu kadar yakın değildi" (s. 103).

Osmanlı asilzadesi sıfatıyla antika eşya galerisine ev sahipliği yapan Neval Hanım, romanın eleştirel ve ironik bakışa oturtulan kişilerinden biri olarak ince zevki, yüksek kültürü temsil iddiasındadır. Sadece bir kez karşılaştığı Ferit'e hayranlığını aksanlı diliyle ifade eder: "Nefis bir adam. Çok spiritüel. Zeki. (...) bildiğim taşralı zenginlerden hiçbirine benzemiyor. Onda hem para, hem kalp, hem kafa, hem görgü zenginliği var. (...) Fakat (...) Çok tehlikeli. Öyle ele avuca kolayca sığacaklardan değil. Bütün tercihlerini kendisi yapmış" (s. 216).

Çankaya'da Azra'nın evindeki toplantı sahnesinde, kolejden arkadaş olan aydın ve akademisyen bir grubun bezginliği gözler önüne serilir. Darbe atmosferinin neden olduğu zihin ve beden uyumsuzluğunu yaşayan bu 'sol' düşünceli arkadaşlar, Ferit'in yaydığı enerji karşısında pasif bir konumda yer alırlar. Erkeklerinkinden farklı olarak kadın kişilerin Ferit'e bakışında duygusal ton öne çıkar.

Ülker, uzun süre Ferit'in etkili gülüşüne vurulur: "Hayret! Böyle sanatçı halli bir iş adamıyla da hiç karşılaşmamıştım. (...) Hay Allah, ne kadar rahat bir gülüş bu! Küstah değil, hayır; rahat. İğneleyici değil, anlayışlı, hoşgörülü..." (s. 227). Yeniden düşündüğünde aşka benzer bir duyguya kapılır: "Bu bakışlar ne kadar ılık, yumuşak. Ne kadar da aydınlık! Her kırı örten, her yanı ışıltılara boğan kar yağışları gibi" (s. 229). Gündüz'ün feminist karısı Azra, karşılık bulmamış bir aşkın hesabını yaparken görülür: "Ferit'e tutkunum, hep öyle kaldım. (...) Hadi canım salak sen de! Bari kendine karşı biraz dürüst ol. Ferit aşkını görmemezliğe geldi, seni arkadaşlığa seçti" (s. 258). "Bütün iş adamlarımıza illet" olan Azra'nın sevgisini hak eden tek kişi Ferit'tir (s. 227). Jale'nin gözünde de Ferit "akıl almaz adam!"dır (s. 239).

Asaf, o kadar adam arasından sıyrılıp Eskişehir Sanayi Odası'nın başına geçmenin zorluğuna (s. 228) Ferit'in bilgi, beceri irade ve nihayetinde gelen başarısına odaklanmıştır. Sedat ise "ozan yanı" olan Ferit'le "arkadaşlık etme(nin) hoş"luğunu dillendirir (s. 228).

Sol duyarlılığa sahip öğrenciler üzerinde belli bir etkisi olan Ufuk'a göre "Türkiye solunun Ferit Sakarya gibi adamlardan öğrenceği çok şey var(dır)" (s. 16).

Görüldüğü gibi, uzak ya da yakın çevresinde bulunan herkese, Ferit'e dair duygu ve düşüncelerini dile getirmesi için bir sıra verilmiş, ortaya çıkan cömert övgü tablosu, Ferit'i romanın 'beklenen' önemli adamı haline getirmiştir. Roman kişilerinden Murat (s. 31), Asaf (s. 279) ve Ufuk (s. 367) gibi Ağaoğlu da (Özen ve Tonak, 1996, s. 130) Ferit'in, "yeni" bir insan, yeni bir iş adamı olduğu konusunda hemfikirdir.⁴

Böylece romanın Ferit'i tanıyan bütün kişileri ağız birliği içinde onu yüceltirler. Bu noktada Ağaoğlu'nun günlük ve anılarında ve kendisiyle yapılan söyleşilerde, romanının bu kişisi ile ilgili gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak yapılan ve sonradan yapılabilecek değerlendirmelere, edebiyat tarihine cevap oluşturacak bir çaba içinde yazdıklarına bakılabilir.

1.2. Yeni İş Adamı Tipi

Göç Temizliği'nde, *Cumhuriyet* gazetesinin ekonomi sayfalarından gözlemlendiğini belirttiği, eğitilmiş yeni iş adamı tipini, zamanında fark ederek romanına koyduğunu, ama bu kişisini yüceltiğinin zannedildiğini, ikinci benî Fatma İnyet'in ironisiyle "ti"ye alır. Ağaoğlu, Ferit için sorun olarak gördüklerini şu sözlerle dile getirir:

Onun çıkmazı da, kurulu düzen içinde, bağımlı bir ekonomide, ulusal sanayinin gerçekleştirilebilir olduğunu savunması. (...) Bu Ferit Sakarya, yeğenine Keloğlanlardan, Donkişotlardan sözaçıyor, ama kendisi de ülkenin yeni bir

⁴ Ağaoğlu, bu eserinden üç yıl sonra yayımladığı *Hayır...*'da (1987) düşsel bir kişi olan Yenins'i; günümüz dünyasındaki ayrımcılıkların çıkış noktası olarak gördüğü cinsiyet, milliyet ve inanç bağlarından soyutlar, 'üstün insan'a yaklaşmayı amaçlar. Ağaoğlu'nun toplumsal ve politik olguları geride bırakarak ütöpik bir eğilimin içine de girdiğini gösteren Yenins, "Yeni insan" tamlamasının kısaltılmasından oluşan roman dışı düşsel bir varlıktır. Sadece Aysel'in zihninde, mekân dışı var olabilen biridir, diğer kişilerle herhangi bir iletişimi olmaz. Bu tür bir kısaltma, George Orwell'in *1984*'ünde (1949) kullandığı kısaltmaların mantığını anımsatmaktadır: Sevbak (Sevgi Bakanlığı) İngsos (İngiliz Sosyalizmi), vs. Benzeri bir mantık *Yaşar Kemal*'in *Filler Sultanı* ve *Topal Karınca*'sında (1977) da görülür: Filins (fil insan), Filkar (fil karınca), vs. Ferit Sakarya'nın, başlangıçta bir tür 'yeni insan' olarak çizilip, bu düşünceden sonradan vazgeçtiğini, insanca bazı zaaf ve hatalarının ise, romanın ana taslağı tamamlandıktan sonra, 'ek'lenmiş birer 'damga' olduğunu öne sürmek, yorumu zorlamak gibi görünse de imkân dahilinde görünmektedir.

Keloğlanı; Donkişotluğa kalkışmış bir Robespierre! Her konunun kendi etiği var. Ferit Sakarya da ister istemez kendi konununun etiğini taşıyor. Kendisiyle hesaplaşmayı bilse de, o etiğin gereği, en gerekli anda, en insani bir dileği unutuyor. Kanında hep 'her şeyin başı para' öğretisini taşıyor olmalı, çünkü yattığı kadının çarşafı üstüne bir demet para bırakıp gidiyor. O kadın da, hayatında ikinci kez para karşılığı yatmamıştır üstelik. Adam, bu tutumuyla, başka hesaplaşmalarına oranla pek az hesaplaşıyor, iç sesi, oralarda bir yere yaklaşınca kaçıyor, siliniyor. Kısmet'in notunu unutup gittiğini düşünüyor, ama bundan ötürü yüreğinde uzunboylu bir didikleme hissetmiyor. Plancılarla çatışması (s. 212) onun için daha önemli. İşleri çok, çevresi geniş. Konumu, ister istemez ona kendi etiğini yaşıyor. Kolej arkadaşlarıyla buluşuyor, onlar da, etkilenecek her köşebaşını yitirdiklerinde, ondan etkileniyorlar. Şaşkın 'sol'un 'varettiği' bir Ferit Sakarya bu (1995, s. 212-213).

Ağaoğlu, köy romanındakiler gibi “bu yeni ağayı”, neden “hantal, çirkin, canavar gibi biri olarak göstermedin, diye” kendisini suçlayabileceklere, alışıldık kalıpların dışından bakılmasını önerir, “iyi köy öğretmeni-kötü ağa”, “iyi işçi-kötü iş adamı” ikilemelerinin yeni durumu açıklamaktan uzak kaldığını öner sürer. Kendisini hazır kalıplar çerçevesinde yargılamak isteyeceklerin, iş adamının müzik severliğinden, şiirden anlıyor olmasına kadar yersiz tartışmaların içine gireceğini, bu şekilde bakanların, Ferit'in yolunu gözleyenlerin kimler olduğuna, çevresine kimlerin, “hangi sol”un sıralanıp onu “beklenen adam” kıldığını göremeyeceğini belirtir. Bu iş adamını romanında işleminin başka bir amacının da, bu tiplerin kültür sanat endüstrisi üzerinde gittikçe belirginleşen ağırlıklarını “sözde sol”un gözünde görünür kılmak olduğunu belirtir:

Kendileri dışında tutunacak bir direk arayan, hep 'miş gibi' yapan sözde 'sol'un topluma nur topu gibi bir Ferit Sakarya armağan ettiğini göstermeliydim. Hem sanki o adamlar da boş duruyorlar! Sanki, kültürel yaşamımıza bile onlar elkoymaya başlamadılar! Para, her şeye elkoyuyor. Ödül, yarışırma kurumlarını giderek ellerinde topluyorlar. Galerilerden tabloları da... Kendilerince burjuvalaşıyorlar. Avrupalarda görüyorlar: Her şeyin gereğini yerine getirmek, yahu! (1995, s. 213).

1.3. Yeni İş Adamına İtirazlar

Yukarıda detaylı bir şekilde verildiği üzere, oldukça kapsamlı yetilerle donatılan Ferit, eleştirilenlerin ve okurun dikkatini romanın kendisinden çok daha fazla çeker. Ferit Sakarya'nın yaşayan bir 'tip'

olamayacağına en çok inanmış görünen Fethi Naci, yazdığı altı yazı⁵ ile bunu ispatlamaya çalışır. Naci'ye göre bu kişi, yaşamaktan çok, “Adalet Ağaoğlu'nun ekonomik sorunlarla ilintili düşüncelerini” aktarma görevini yüklenmiştir (Kalpakçioğlu, 1984, s. 13). Ağaoğlu ile eser üzerine yapılan bir röportaj-haberde, daha önceki bir söyleşisinde, çarpık biçimde verildiğini belirttiği, şu görüşlerine yer verilir: “Ben Ferit Sakarya'nın Türk romanına girmesi gerektiği inancındayım. Bu yüzden romanıma koydum. Ekonomiyi çok iyi bilen bu sanayici tipi ilgililerce tartışılırsa ben bir romancı olarak görevimi yerine getirmiş olurum” (Büyükcizmeci, 1984, s. 57). Fethi Naci'yi asıl kızdıran, sert eleştiriler yöneltmesine neden olan da yazarın bu açıklamasıdır:

Ne demektir 'Ekonomiyi çok iyi bilen bu sanayici tipi...?' Ferit Sakarya'yı Adalet Ağaoğlu yarattığına göre, 'ekonomiyi çok iyi bilen sanayici' romancının kendisi olmuyor mu? Bir romancının 'ekonomiyi çok iyi bilmek' savı, tuhaf olmuyor mu? ... Sonra bu tipin 'ilgililerce' tartışılması ne demek oluyor? Kim bu ilgililer? Eleştirmenlerin 'çok iyi ekonomi bilmeleri' gerekmediğine göre iktisatçılar mı sanayiciler, planlamacılar mı, politikacılar mı? (Kalpakçioğlu, 1984, s. 12-13).

Yıllar sonra yayımladığı bir yazısında benzer görüşleri tekrarlayıp, Ağaoğlu'nun, kahramanının düşüncelerine ‘aşırı bağlanması’ karşısında “Pes!” der (Kalpakçioğlu, 2003, s. 3). Fethi Naci'ye göre, her özel girişimci, Ferit Sakarya'nın kızdığı şeyi, kârını düşünerek yatırım yapar: Böyle düşünmenin “ahlâkla, ülküyle, yurtseverlikle, ‘insanı sevmekle’ bir ilintisi yoktur; bu düşünme biçimi, tarihsel-ekonomik koşulların, içinde yaşadığımız toplum yapısının belirlediği düşünme biçimidir, olağandır; ayrıca, toplumsal yapının bu koşullar içinde ayakta kalması için zorunludur, (...) Ağaoğlu, yarattığı bu tipe iftira ediyor!” (Kalpakçioğlu, 1984, s. 14). Naci, Ferit Sakarya için, “ekonomik konulardaki kimi düşünceleri bulanık, kullandığı terimler yerinde değil,” (Kalpakçioğlu, 1984, s. 14) şeklindeki yargısını örneklendirmez.

Semih Gümüş (1991, s. 94) ve Kutsiye Bozoklar (1999, s. 190) da Fethi Naci'nin Ferit Sakarya için yaptığı “gerçeklikle çelişme” değerlendirmesine katılırlar. Mehmet Sert de “yollarını çizmekte bile zorlan(an)” roman kişilerinin olduğu bir ortamda, eğitimi,

⁵ Bu yazılar için bkz.: Fethi Naci, *Türk Romanında Ölçüt Sorunu*, Yapı Kredi Yay., 1. baskı, İstanbul, 2002, 199-213; Fethi Naci, “ ‘Yazarlar’ ve ‘Yazanlar’ ”, *Cumhuriyet Kitap*, 552, 14 Eylül 2000, 3.

etkileyciliği, kültürü, bilgisi ile “ülkesinin yolunu çizebilen” bir Ferit Sakarya'yı inandırıcılıktan uzak bulur. Yazarın “keskin ironisi”nin Ferit'in karşısında yumuşadığı ve onu “kayırdığı” tespitinde bulunur (1984, s. 6). Mustafa Söğüt, romandaki temel sorunu, Ferit'in olumlandıktan sonra “bir çözüm yolu, bir kurtuluş olarak sunulması”nda bulur. Ona göre yazar, bütünleştiği kişisi aracılığıyla ortaya attığı fikirlerden sorumludur. Üstelik “hiçbir Ferit Sakarya için kâr ve işgücü sömürsü yok sayılmaz. Bu tür bir şey içtenlikle de olsa herkesten önce yazarın kendisini yanılması başka bir şey değildir.” Söğüt, görüşlerini şöyle sürdürür:

Kapitalizmin ortadan kaldırılması gereken bir virüs olduğunu yazar elbette düşünebilir, ancak kapitalist roman kişisine böyle düşündürür, onun böyle düşünebileceğine kendisi de inanır ve bunu da bir çözüm yolu olarak gösterirse, gerçekten kopmuş olur. Kanımızca çapraşıklık, yazarın kapitalizmi bütün kötülükleriyle savunmayı sindiremeyerek, onu kendince kabul edilebilir hale getirme çabasından kaynaklanıyor” (Söğüt, 1984, s. 57).

Gürsel Aytaç ise, ona şöyle bakar: “*Girişimci* Ferit Sakarya yeni bir aydın tipinin temsilcisidir. *Kapitalist*, kötü *burjuva*, *sömüren işadamı* kalıplarının geçerliliğini aşan ama bu kez de idealize edilen bir girişimci aydın işadamı tipi”dir (Aytaç, 1999, s. 85).

Sosyalist değerlere bağlı olduğu bilinen bir yazarın, başarılı bir iş adamını olumlu biçimde ele alması, bir yenilik olduğu gibi, bir tabunun kırılması anlamına da gelir. Sosyalist Türk romancıları arasında iş adamlarını olumlu çizmek, alışılmadık bir durumdur. Ağaoğlu, Türk romanına kazandırdığı bu yeni kişi ile köy romanının daha 1960 başlarında klişeleştirdiği tiplerin sürekliliğine bir ara verir, bu klişe iş adamı profilinin değiştiğine dair güçlü bir örnek oluşturur. Yukarıda Ferit odaklı olarak aktarılan eleştirilere, Ağaoğlu, farklı zamanlarda cevap verir.

1.4. ‘İki Kusur’ Düzeltmesi

Ağaoğlu, sahnede yüzünü gördüğü bu tipi gecikmeden romanına koyma gereği duymasına karşın köy romanı şablonlarını içselleştirmiş olan eleştirmen ve okurun karşılaştığı bu yeniliğe kolay alışamayacağını da bilir. Eserin yayımlanmasından bir ay önce kendisiyle yapılan bir röportajda şöyle bir açıklama yapar: “Romandaki kişilerden birini geliştirirken ona *tutulduğumu* sandım. Neyse onun bütün görünümüne karşın pek de öyle *dört dörtlük biri olmaması gerekiyordu; beni bu durum uyardı, hemen el koydum*” (Demirtepe, 1984, s. 36). [Vurgular bana ait, SBU]. Bu uyarı, Söğüt'ün ‘kapitalizmi bütün kötülükleriyle savunmayı

sindiremeyerek, onu kendince kabul edilebilir hale getirme çabası' düşüncesini de onaylayan, Ağaoglu'nun roman kişisini değerlendirme ölçütünü kaçırdığı noktaya işaret eden haklı bir durumu açığa vurur. Ağaoglu, eserin basımından sonra yaptığı bir çok değerlendirmede, aşırı idealleştirdiği Ferit Sakarya'ya karşı eleştirel bir tutum geliştirir ve roman kişisini küçük düşürmeyi amaçlayan açıklamalar yapar.

Yazarın bu 'kendine uyarı'sının, onun üstün meziyetli Ferit'i iki 'kusur'la 'damgalamak' suretiyle nötrleştirmeye götürdüğü, ancak roman kişilerinin gözünden ya da bakışından herhangi bir itibar kaybına ya da zedelenmesine maruz bırakmadığı, sadece yazarın öz savunması için bir argüman oluşturduğu söylenebilir. Ağaoglu bununla ilgili doğrudan konuşmamış olsa da romanın oluşum sürecinde çevresiyle yaptığı paylaşımlara aldığı dönütler üzerine bu türden bir geri adım atma yoluna gittiği, bir düşünce olarak öne sürülebilir. Anılan sahnenin romanın Selmin ve Murat hariç diğer kişilerinin bilincinde hiçbir iz taşımaması, bu kanaati destekler mahiyettedir.

Eserin basımından sonra Ağaoglu'nun Ferit'in bazı kusurlarına yaptığı vurgular da bu anlamda gözden kaçırılmamalıdır. Ferit'in romana yerleştirilen, ama yine roman kişilerinin gözünden itibar zedelenmesine neden olmayan 'kusur'u, yeğeni Kısmet'in kendisine bıraktığı nota cevap vermeyi ihmal etmesidir. Bu ihmali daha sonra hatırladığında kendisini kınaması, Ferit'i olumlayan nitelikler hanesine yazılır: Ferit bir hata yaptığında kendisini kınayabilen sağlam bir vicdan olgunluğundadır.

Ağaoglu'nun romana eklediğini belirttiği ve kahramanının kusursuzluk imajını kısmen de olsa zedeleme işlevi görmesini istediği 'iki etik kusur'dan biri, Ferit'in; karşısında Azra ve Ülker gibi "ürper"en (s. 307) Selmin'i, bedeninden bir doyum aracı olarak yararlandıktan sonra, yatağında bir tomar para ile başbaşa bırakmasıdır. Bu tutumu ile yeğeni kadar Selmin'i de derinden yaraladığını düşünmediği gibi, kendisini sonradan sorgulamaz, aksine, o anı sonradan birkaç kez düşlemesi sırasında arzularını yeniden canlanır. Ferit anlık doyumunu tercih etmiş, ilişkinin karşılığını para ile ölçmüştür. Ferit'in Selmin'le ilişkisi; sahip olmak, 'fethetmek' ve tüketmek biçiminde gerçekleşmiştir. Tipik bir Don Juan tutumu sergilemiş olan Ferit, yeğeninin gözü önünde Selmin'i almaktan rahatsızlık duymamıştır. Aksine Selmin'in gövdesi, yeni ilhamlarına güç vermiştir:

Kendini her zamankinden güçlü hissetmiş, özgüvenini tazelemiştir: Tasarılarına güven, düşüncelerine güven. O güvenle Bozöyük'de, bir temel atma daha, Beylikahır'ın

oralarda bir temel atma daha; sanayi bölgesinin gerçekleştirilmesi, beton yapı malzemesi üretiminde entegre kuruluşlar: Beyler, aslanan mali rantabilite değil aslanan ekonomik rantabilitedir! Tüketime değil, üretime yönelik yatırımlar!

Kendini her engeli aşmaya tam yetkin ve yetkili görmüştü. Geniş yataktan bir sıçrayışta fırlayıp, sarı perçemli kadının o güzelim poposuna bir şaplak indirmişti: 'Kısa, anlık doyumlar için iyisin!' ” (s. 255-6).

Anlatıcının, Ferit'in içinden geçenleri yansıttığı şu sözler, ilişkinin sıradanlığını vurgular: “Murat değilim ki! Bu da tanıdığım ilk kadın değil... Doğal, gerekli bir zevk ânidir; gelir geçer. Bu kadardır” (s. 256).

Ferit'in ikinci 'etik kusur'u ise kendisine not bırakan yeğeni Kısmet'i, yoğun iş temposu nedeniyle unutmamasıdır. Ama bundan ötürü kendisini kınamaktan da çekinmez (s. 282). Donkişot ve Robespierre benzetmelerini, bundan dolayı, o da kendisi için yapar. Kendisine ayrılan bölüm boyunca Kısmet'in farklı görünüşlerinin, uzak geçmişte anlattığı bir rüyanın Ferit'in fikir yürütme biçimini, şimdilerde derinden etkilediği görülür. Geçmişte Kısmet'e tepeden bakarak “ayaklarını sürüyerek yürüme!” demiş olduğu için kendini kınar: “Hasta bir yanım var, eksik bir yanım var. Öyle olmasa, Kısmet'in benden telefon beklediğini unutmazdım, işadamlığım bunu bana unutturmazdı. Azra'lara gitmeyi unutturdum, unutulabilirim, Kısmet'i unutmamam gerekirdi” (s. 281). Kısmet'i unutmamış olmasını, “soluk renkler”in kendilerini gözümüze sokmamalarına, “pastelleri” seçmekten uzak oluşumuza bağlarken şair ruhlu bir adam gibi konuşur. Selmin'le ilişkisini bir kez daha düşündüğünde ise, tutku konusunda yeğenin gerisinde görür, kendisini ayrıca kınar, “oyuncu” olarak niteler (s. 287). O gece yaptığından dolayı yeğenine karşı suçluluk duygusu taşıyıp taşımadığını da sorgular (s. 290). Ferit'in kendini eleştirebiliyor olması da onun olumlu bir niteliğine dönüşür.

İçe dönük biri olan Kısmet, bu unutuluşunu kendi içinde duyumsar. Selmin ise gözünden düşen sevgilisine isyan ederken dayıyı 'erkek'likte en itibarlı noktaya oturtur. Böylece iki kusurdan biri Ferit'i ayrıca yüceltirken, diğeri de onu sıradanlığın kıyısına iter. İki 'kusur'un farklı kişilerin dünyasından yansımalarının olmaması, bunların basım öncesi bir redaksiyon biçiminde esere 'yerleştirildiği', gereğince işlevsel kılınmadığı kanaatini güçlendirmektedir.

Yazarın 'duruma el koyma' dediği şey, Ferit'in, yeğeni Kısmet'in notunu unutmaması ve Selmin'in yatağına para bırakmasıdır. Bu iki

durum da insani bir zaaf olarak görülebilir ve Ferit'in çizile gelen portresine halel getirmez. Kaldı ki, Ferit gerek zihin dünyası gerekse kültürel donanımı itibariyle Selmin'in yatağına para bırakamayacak biridir. Ağaoğlu'nun sonradan yaptığı açıklamaların tersine, Ferit 'geç kalmış bir idealist' gibi, parayı ülke yararı için düşünen, ve bunu kendi çıkarlarının önüne koyan bir iş adamı portesi ile verilir. Yeğenini ya da onun sevgilisini küçük düşürecek ya da onlardan intikam almasını gerektirecek bir durum da olmamıştır. Ferit'in bu davranışı, romanın akışı açısından yerli yerine oturmaz, esere sonradan yamandığı kanaatini güçlendirir.

Sonradan yaptığı açıklamalar düşünüldüğünde, roman üzerindeki eleştirilerin yazarı etkilediği görmezden gelinemez. Eleştirilerden çok sonra, Ferit'in oluşumu üzerine geniş açıklamalar yapan Ağaoğlu, bu kez, onun romandakilere büyüleyici gelen profilini, kendi gözünden verir. Bu bakış hem eleştirmenleri hem de romanın Ferit'i yücelten kişilerini yadsır. Ağaoğlu'nun ciddi bir değişiklik gözlenen bakışımı gözüdür kılmak için şu uzun alıntıyı yapmak gerekiyor:

Son yıllarda yeni tip bir işadamı ortaya çıktı. "Cumhuriyet", ekonomistlerin yanı sıra sık sık onlarla da konuşmalar yayımlıyor. Bu adamların dili, eski tüccarinkinden farklı. Bunlar, rantabilite, ristörn, investment, mali porte, yatırım falan diyorlar. Ben romanımda bir Ferit Sakarya icat ettim. Eskişehirli işadamı. (...) Bu işadamı, şimdiye dek tanıdıklarımızdan oldukça farklı. İyi okutulmuş. Müziğinden planına her şeyle ilgili. Fakat, 'hazır formlere alışmış' eleştirmenler, bu Ferit Sakarya ile yüzyüze gelince, (...) bu adamı yücelttiğimi sanacaklar. *Onun çıkmazı da, kurulu düzen içinde, bağımlı bir ekonomide, ulusal sanayinin gerçekleştirilebilir olduğunu savunması.* (...) Bu Ferit Sakarya, yeğenine Keloğlanlardan, Donkişotlardan sözcüyor, ama kendisi de ülkenin yeni bir Keloğlanı; Donkişotluğa kalkışmış bir Robespierre! *Her konunun kendi etiği var.* (...). Kanında hep *'her şeyin başı para' öğretisini taşıyor olmalı*, çünkü yattığı kadının çarşafı üstüne bir demet para bırakıp gidiyor. O kadın da, hayatında ikinci kez para karşılığı yatmamıştır üstelik. (...) Plancılarla çatışması onun için daha önemli. (...) *Kolej arkadaşlarıyla buluşuyor, onlar da, etkilenecek her köşebaşımı yitirdiklerinde, ondan etkileniyorlar. Şaşkın 'sol'un 'varettiği' bir Ferit Sakarya bu.* [İtalikler bana ait, SBU].

Köy öğretmeni taraftarları, bu yeni öğretmenler, bu yeni ağayı neden hantal, çirkin, canavar gibi biri olarak göstermedin, diye seni gericilikle suçlayacaklar. (...) Silbaştan aynı tartışma: İşadamı müzik sever miymiş,

şiiirden anlar mıymış, herkes onun yolunu gözleyecek kadar ona tapar, onu önemser miymiş? (...)

Ama, hayattan daha geç kalmadan, bu Ferit Sakarya'yı romana sokmalıydım. Kendileri dışında tutunacak bir direk arayan, hep 'miş gibi' yapan sözde 'sol'un topluma nur topu gibi bir Ferit Sakarya armağan ettiğini göstermeliydim. Hem sanki o adamlar da boş duruyorlar! Sanki, kültürel yaşamımıza bile onlar elkoymaya başlamadılar! Para, her şeye elkouyor. Ödül, yarışırma kurumlarını giderek ellerinde topluyorlar. Galerilerden tabloları da... Kendilerince burjuvalaşıyorlar. (Ağaoğlu, 1995, s. 212-213).

Bir röportajında Ferit'in ekonomik düşüncelerini "romantik" gördüğünü; ama onun geçmişi, şimdisi ve çevresiyle bir arada tartışılmadığını belirtir ve sözlerini şöyle sürdürür:

Ama sanayici, işadamı diye birtakım köy ağalarının yerini almaya başlayınca ya da köy ağası, Anadolu toprak sahibi 'işadamlığına' dönüşünce, hatta yeni prenslerimiz ortaya çıkmaya başladıktan sonra, rafa konan model bu kez onlara uygulansın diye bekleniyor. Kentleşme sürecinin ağaları ve ırgatları belirmeye başladığı andan itibaren, isteniyor ki iş adamı mı sanayici mi, yakışıklı olmasın, altın dişli olsun, göbekli, salyalı bir şey olsun" (Çutsay, 1998, s. 12).

Ağaoğlu, kendisiyle yapılan bir söyleşide sosyalist olmayan bir toplumda sosyalist gibi yaşamının olanaksız olduğunu söyler. Türkiye solunun, "her kitaba 'olumlu solcu' arayacak kadar güven eksikliği içine" düşmemesi gerektiğini, Ferit Sakarya'nın Türkiye'deki sosyalist aydın tipine bilgisi, kültürü ve entelektüel kişiliğiyle "bir çeşit kışkırtı" olduğunu ifade eder (Çutsay, 1998, s. 12).

Bir konuşmasında Cem Boyner ve Şakir Eczacıbaşı'nı (Özen ve Tonak, 1996, s. 130), Ferit Sakarya'nın varlığını örneklendirmek için anar. Feridun Andaç'la konuşmasında ise, "Orta Anadolu gerçeği"ne yaslanan köy ağalığından taşra burjuvazisine dönüşümün Ferit'i doğurduğunu söyler (Andaç, 2000, s. 158).

1.5. Ferit Sakarya'nın Ekonomik Görüşleri

Ferit, ekonomi ile ilgili görüşlerinden dolayı tartışma konusu olur. Onun bu görüşlerinin temelinde, ülke çıkarlarının, girişimcinin çıkarlarının önünde yer alması vardır. Bunun için de genel ekonomiye katkı politikası güdünce kârlarının ne olacağını soran "esnaf suratlı"lara öfkesini, "benim bile elimden cinayet çıkacaktı!..." şeklinde ifade eder (s. 258). Ferit'in bunlara öfkesi, birkaç kez

tekrarlanır: “köşe başı esnafı kılıklı” adamlar (s. 242), “köşebaşındaki tefeci” (s. 277) “tefeci bakışı” (s. 277). Memlekete karşı duyduğu sorumluluk gereği kendini borçlu hissetmekte ve bunu “ödememin bir yolu”nu aramaktadır (s. 252). Ferit'in görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

1. Kendisinin de yaptığı, “birkaç beton fabrikası, birkaç çelik, çimento fabrikası” kurmak, köprüler, yollar yapmak (s. 259).

2. Ülke ekonomisinin düzelebilmesi için, “ülkenin kendi gücüne dayalı, dışarıya karşı bağımsız sanayi mallarının üretilmesi”, vasıfsız işçinin vasıflı işçiye dönüştürülmesi (s. 265).

3. Esas olarak “ülkeye en çok yararı dokunacak yatırım”lar yapmak. Bunun için de “mali rantabilitesi en yüksek yatırım” olsa da kendilerinin, “gazoz, krem fabrikatörleri”nden olmaya hakkı olmadığı gibi, bu “hainlik” anlamına da gelir. İstihdam sorunu ise, “hammaddesi dışardan alınmayı gerektirmeyen, aynı zamanda da uzman işçilik istemeyen” kiremit-tuğla, beton direk, beton travers fabrikaları kurularak çözülebilir. Böylece çok sayıdaki “üç beş ay çalışan” vasıfsız işçinin “vasıflı işçiye dönüşümünü” sağlamak mümkün olacaktır. Bu aynı zamanda, ülkenin “insanına borcunu” ödememin başka bir yolu olacaktır (s. 277-278).

4. Bir toplantıda temel eksikliğin altını şöyle çizmiştir: “Ölene dek savunacağım. Ülkemizde yerli ulusal sanayiye kuracak kaynaklar var. Tek şey yok. Günlük çıkarları o kaynakları harekete geçirmekle ters düşmeyecek tek adam. İnsanı seven adam. O kaynak yok işte, yok!” (s. 284).

5. “Ferit Sakarya yirmi yıl öncesinden sanayiciyi bir tür tefeciye çeviren bugünün repo düzenini görür gibidir” (Özel, 1995): “Bense, bu kentte kalsam bile temel sanayi yatırımlarına yönelmek isterim. Unla, makarnayla, şekerlemeyle, cikletle, Ahmet Kaymazlı'nın tuğla harmanıyyla uğraşamazdım. (...) Temel sanayi ürünlerine yönelmek gerek. Fabrikalar yapacak fabrikalar kurmak.... (...) Ülke ekonomisinin düzelebilmesi için, ülkenin kendi gücüne dayalı, dışarıya bağımsız sanayi mallarının üretilmesi...” (s. 265).

6. “Dışsatıma kuyruk ve buyruk kulu olmaya değil, içerde bir güç olmaya, kendi yağımızla kavrulmaya bakalım, diyorum. Yıllardır bunu söylüyorum, kim dinler? (...) Özel sektör de, verilmiş bir alan. Bu önceden verilmiş olanı, hemen ortadan kaldıramadığımızı göre, ülkeye en yararlı biçime dönüştürmekte her an çaba harcaabiliriz” (s. 241). “Ortak Pazar'a girebilmek için Odalar Birliği'nde kimlerin nasıl çilgün bir istek gösterdiklerini anlatmak isterim ona. Hiçbiri koşulları

değerlendirmiyor, hiçbir şeye eşsürerlik kuraıyla yaklaşmıyor” (s. 240).

Fethi Naci'ye göre, Ferit Sakarya'nın görüşlerini tartışmak için 24 Ocak 1980 istikrar kararları çok önemlidir. Kararların uygulamaya konulmasından yaklaşık beş ay sonra Ferit bu görüşlerini ortaya atmaktadır (Kalpakçioğlu, 1984, s. 14).

Ferit, bilim adamları ile kendi özel konuları üzerinde tartışacak, hatta onlara bir şeyler öğretecek düzeyde bir bilgi birikimine sahiptir. Gündüz'le, “son yıllar abandığı konular” olan “nedensellik, eşsürerlilik” üzerine konuşmak ister (s. 240-241). Son zamanlarda “hep Greimas'lar, Gatt'lar, Kniffer'ler Keynes'ler, OECD, AET raporları ile” (s. 262) uğraşmaktadır.

1.6. Ferit Sakarya'nın Bohem, Romantik ve Şair Kişiliği

Ferit'i arkadaşlarından ayıran önemli yönlerinden biri de, romantikliğidir ki bu, onun yaratıcı kimliğiyle paralel yürüten bir özelliktir. Arkadaşları ile bir arada olduğu gece onlara “Heine'nin Şarkıları”nı okumak ister (s. 231). Ferit, gittiği her yere ısıltıyı, karın beyazlığını, canlılığı, hareketliliği götüren biridir. Bulunduğu mekânlar adeta onun ısıltısıyla bir canlılık kazanır. Selmin'le bulunduğu gece bu türdendir. Bu ısıltı önce onun iç dünyasında yankılanır, ardından da dışarıya tok, kendine güvenen, güven telkin eden bir ses olarak yansır ve onun zihinsel deviniminin, girişimci kişiliğinin ifadesine dönüşür. Porsuk çayını geçmişte temizlemiş olmasını anlatırken gözlerindeki “ısıltı hiç eksilm(ez)” (s. 232). Paris'ten henüz döndüğü bir zamanda araba ile Mihallıççık'a doğru gittikleri karlı bir gecenin anısı canlanır. Ferit, coşkusunu glemeyememiş, yirmi altı yaşın verdiği enerjiyle, arabayı durdurarak bir ritüel vecdle gerçekleştirircesine, kendisini karların içine atmıştır:

Gövdesini boylu boyunca bu el değmemiş aklığa uzatıvermişti. Şimdi kar yüzüne, saçlarına ılık dokunuşlarla yağıyor, kirpiklerinde eriyerek göz çukurlarına doluyordu. (...) Yanık kalan farların aydınlattığı karlar yaldız yaldız... Birden diz çöküp o yaldızlı aklığa ellerini yüzünü sürüp durmuştu: Gerideki her şey sizin olsun! Henüz hiç eskitilmemiş bu sessizliği, kirletilmemiş bu aklığa bana verin!” Bu bir “karar alma, and içme” andır. Sonraki toplantılarında ülkenin kalkınması için düşüncelerini dile getirirken, bu düşüncelerin doğrultusunda kimi uygulamalara gözü pek dalarken de adeta bir ilham kaynağı olarak “hep o anın coşkusunu duyar (s. 231).

Verlaine'in adı, Ferit'in “çok güzel” (s. 239) şiir okuyuşuyla birlikte geçer. Ferit, “ilk güneşle karı buzu delip gün yüzüne

gülümse"yen kardelen çiçeği ile sekreteri Kardelen'in yakında düğününün olacağından söz ederken romantizmin zirvesinde gibidir. Onun içe doğrudan etki eden gülümsemeleri sanki bu çiçeğin kendisidir (s. 239). O karlı gece, doğaya karşı "karşılıklı diretiş"te "yaratıcı, yapıcı" olmayı, "yıkımlara karşı tetikte" durmayı, "duyarlı kalmayı" da ihmal etmemiştir (s. 232-233) ve bunu bir prensip olarak sürdürmektedir.

Daha birkaç yıl öncesine kadar çiçek kurutma alışkanlığı vardır. Kimi geceler, koleksiyonunu gizleyen "o şişkin defterini" açar kuruttuğu çiçeklere bakarmış. Bu ilgisinin sonucunda bir de "Wild Flowers" kitabı edinmiştir (s. 262). Bu kişiliğe sahip Ferit'in bakışları; "her yanı ışıltılara boğan kar yağışları gibi "aydınlık" "ılık, yumuşak" (s. 229) olacak, onun bu ozan yanını, arkadaşlığını da Sedat gibileri "hoş" diye niteleyecektir (s. 228). Ferit yalnız kaldığında, herkese açmadığı zengin iç dünyasına yönelecek, Fransızcasını okuduğu şiirlerin çevirisini de bizzat kendisi yapacaktır (s. 289). Bu özelliklerinden dolayı da o, yazarının "en zarif burjuvamız" (İleri, 1984, s. 12) iltifatına mazhar olacaktır.

Ferit, kolejli arkadaşlarından farkını, "Galata yaşamını da" sevmekle ortaya koyar. Oradaki kadınlara da "ayrı bir düşkünlüğü" vardır. Daha kolej öğrencisiyken kalabalıklar önünde şiirler okumasıyla ünlenmiştir: "Böyle ozan bir işadamı, böyle ozan bir özel teşebbüs nerede görmüştür?" (s. 31). O, önemli bir işadamı olduktan sonra da "bohem alışkanlıklarını" sürdürmesiyle şaşkınlık yaratır (s. 285). Ferit'in bu hayatından kalma bohem dili de vardır. Selmin ile bir araya geldiği akşam, onun yanındaki "kara bıyıklıya" "çok dokunaklı bir sesle: 'Bu aslan, yeğenimle özlem gidermemize izin verir halinde?' " (s. 287) diyerek adamı kovar.

Kısmet'le ilgilenmediğini birkaç kez dile getirmesine karşın, yeniden canlanan anılarından, yeğeniyle yakınlık kurmak istediği ortaya çıkar. Konumunun çok aşağısında yer alan insanlarla kendisi arasına asla mesafe koymadığı için ablası Türkân Hanım tarafından eleştirilir (s. 161). İlkokul arkadaşı, şimdi karpuzcu olan köylüyle sıcak diyalog kurarak, "birlikte yaşamış her an"ın değerini verdiğini ortaya koyar (s. 235-236). Notunu unuttuğu Kısmet'in sorunları karşısında büyük bir hassasiyet gösterir (s. 270-271). Öte yandan, babasından geldiği varsayılabilir büyük bir doğa sevgisi de taşır. Yeni işletmelerinin çevre düzenlemesinde, doğaya uyumunda büyük bir incelik göstermiştir. Ferit'in doğa hukukunu gözeten bakışı bu dönemde daha nüve halinde olsa da döneme ve akranlarına göre oldukça erken bir zamanda gözlenen bir duyarlılık olarak kaydedilebilir.

SONUÇ

Türk romanının ortaya çıkışında ilk örnekleri veren yazarların 'eğiterek eğlendirme' şeklindeki temel iki amacı, sonraki kuşaklarda da sürdürüldü ve süreç içinde belli dünya görüşlerinin doğruluğunu ya da haklılığını öne çıkararak bakış biçimine de evrilen kalın bir çizgi oluşturdu. Önceleri 'baba' konumu ile öne çıkan yazar, toplumsal meselelerde öncü ve aydın konumu ile yön vermeyi kendine görev bildi. Roman türünü, yaşanan hayatta doğru ve ideal yönün nereye yönelik olması gerektiği ile ilgili düşüncelerinin aracı şeklinde kullandı. Romancının bütünü temsil etmeyen ama çoğunluğu oluşturan bu tutumunun, eleştiri kurumunca da sürdürülmesi ile birlikte, Türkiye'de roman çözümlenmelerinde toplumsal politik ya da psikolojik malzeme üzerinden anlamlandırma hem akademiye hem de edebiyat dünyasında tek tük cılız sesleri bastırarak, adeta kurumsallaştı. Türk edebiyatı incelemelerinde teorik açıdan gecikmişliğin de bir yansıması olan bu durum, uzun süre boyunca edebi esere yaklaşımda egemen bakış açısı oldu. Toplumsal bir davaya tekabül etme, bir 'hal yolu önerme' noktasında öne çıkan eserler, geniş yankılar uyandırdı, bu niteliklere haiz olmayanlarsa, bugün duayan diye bilinen sanatçılarda üretilmiş olsa bile, uzun süre unutulmuş terk edildi. Bu yüzden de Türk edebiyatında, aralarında Ahmet Hamdi Tanpınar, Peyami Safa, Oğuz Atay'ın da bulunduğu birçok önemli yazarın sonradan 'keşfedilişi'nden söz edilebilir.

Adalet Ağaoğlu'nun *Üç Beş Kişi*'si, yayınlanmasından sonra bu tür bir ölçüğe vurularak değerlendirilmek istendi. Yazarın, 'Türkiye'nin gerçeklerini yansıtmamak', 'gerçeği ihlal etmek' suçlamalarına maruz kalmasında bu bakışın derin izlerinden söz edilebilir. Öte yandan yazarın kendisini savunurken de benzeri bir yaklaşımla hareket ettiği gözlenir. Bu durum, yazarın gözünün, eleştiri kurumununkiyle benzer açığa denk geldiği şeklinde anlamlandırılabilir. Gerçekçi düzlemde ilerleyen romanın birçok üst meziyetle donatılmış baş kişisi olan Ferit Sakarya, yazar için 1980'li yılların içine doğan ve benzeri önceden görülmeyen bir iş adamı idi. Eleştiri yöneltenler için ise bu türden bir kişinin 'varlığı' başlı başına bir gerçeklik ihlali anlamına gelmekteydi. Yeni bir 'keşif' karşısında reaksiyon gösteren eleştiri kurumu, olanı kabul etmiş görünse de yeniliğin benimsenme noktasında her zaman karşılaşılabilecek tepkisellik burada da gözlenir. Ağaoğlu'nun bu kişisi ile Türk romanında paraya hükmedenlerin, önceki şabloncu bakışın aksine, bilimsel, kültürel ve entelektüel sermaye de hükmedebilme, zengin bir iç dünyaya sahip olma, kamu çıkarını kendisinininkinin önüne çıkarabilme gibi özellik ve niteliklerle de bezeli olduğu gerçeği tartışmaya açılmıştır. Yazarın, gazete köşelerinde gördüğünü söylediği

bu 'yeni' iş adamı profilinin gerçekliği bugün tartışılacak bir konu değildir. Yapılan polemiklerin hatası, yazarın bir yaratı türü olan romanda, diğer öğeler bir yana, kişisini dilediğince yaratma özgürlüğünün görmezden gelinmesiydi. Türkiye'de eleştiri kurumunun polemige ve şahsiyâta kaçmaya meyyal yönünün de bunda ciddi bir etkisinin olduğu göz ardı edilmemesi gereken önemli bir nokta olarak not edilebilir.

Ferit Sakarya'nın tepki çekmesi, kuşkusuz, bu tip insan ile ilgili seleflerinin biçimlendirdiği zihinleri alt üst etmesinden kaynaklanır. Ağaoğlu, bu kişisine bir ara 'tutulma' düzeyine varan iyimser bakışıyla onu olabilecekten daha fazla donatmış, ancak daha sonra işlevsel olmayan bir iki 'kusur' ile 'damgalama' girişiminde bulunmuştur. Eleştiriler üzerine, sonradan yaptığı açıklamalarla bakışında revizyon yoluna gitmiş, eleştirmenlerin durduğu noktaya yaklaşmıştır. İki durumda da Ferit, toplumcu gerçekçi bir mercekten tartışılmış, bu romana roman dışı öğeler üzerinden yüklenme anlamına gelmiştir. Ağaoğlu'nun savunması da görüşlerini revize etmesi de bu mantıkla olmuştur. Ancak roman kişisi Ferit Sakarya'nın durumu, dışarıdan yapılan tartışmalardan etkilenmemiştir. Birkaç demir çelik fabrikası işletmekten söz eden ideal sahibi Sakarya'nın Eskişehir'le sınırlı çevreci ekonomik girişimleri ve kişisel kazancı ülke çıkarlarının gerisine iten idealist ulusalcı duruşuna Fethi Naci'nin yaptığı itiraz haklılığını korumaktadır. Bu tartışmada ulaşılan nihai sonuç şudur: Edebiyat dışı bir zemin üzerinden yürüyen bu polemik, roman teorisinin gereklerini ihlal eden ve tarihsel dayanakları da olan bir bakıştan beslenmiştir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, A. (1984). *Üç beş kişi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ağaoğlu, A. (1995). *Göç temizliği*. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Andaç, F. (2000). *Adalet Ağaoğlu kitabı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Aytaç, G. (1999). *Çağdaş Türk romanları üzerine incelemeler*. Ankara: Gündoğan Yayınevi.
- Bozoklar, K. (1999). *Sanat ve mücadele*. İstanbul: Ceylan Yayıncılık.
- Büyükçizmeci, Ş. (1984). Üç ölü, beş yaralı. *Nokta*, 7, 56-57.
- Çutsay, A. (1988). Adalet Ağaoğlu ile bir konuşma. *Edebiyat Dostları*, 20, 8-14.

- Demirtepe, Ü. (1984). Türk romancısının çabasını batı ile tokuşturmadan değerlendirelim. *Sanat Olayı*, 20, 34-37.
- Gümüş, S. (1991). *Roman kitabı*. İstanbul: Adam Yayınları.
- İleri, S. (1984). Selim İleri sordu Adalet Ağaoğlu yanıtladı. *Gösteri*, 41, 12-14.
- Kalpakçioğlu, F. N. (1984). Eleştiri günlüğü. *Gösteri*, 44, 12-15.
- Kalpakçioğlu, F. N. (2000). Yazarlar ve yazanlar. *Cumhuriyet Kitap*, 552, 3.
- Kalpakçioğlu, F. N. (2002). *Türk romanında ölçüt sorunu*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özen, H. ve Tonak, H. (1996). Adalet Ağaoğlu'yla söyleşi. *Tömer Çeviri*, 8, 110-134.
- Sert, M. (1984). Üç Beş Kişi. *Çağdaş Eleştiri*, 12, 5-7.
- Söğüt, M. (1984). Adalet Ağaoğlu'nun Üç Beş Kişi romanı üstüne birkaç düşünce. *Saçak*, 7, 54-59.